

ЕДИЦИЈА КЛАСИЦИ СВЕТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ВОДЕНИЦА НА ФЛОСИ, Џорџ Елиот
ВЕЛИКИ ГЕТСБИ, Скот Фицџералд
ПРВИ ЉУБАВНИК, Антон Чехов
ПОСЛЕДЊЕ СКРЕТАЊЕ ЗА БРУКЛИН, Хјуберт Селби
ЧЕТИРИ ТРАГЕДИЈЕ: РОМЕО И ЈУЛИЈА, ХАМЛЕТ, МАГБЕТ, КРАЉ
ЛИР, Вилијам Шекспир
ПРЕСУДА – САБРАНЕ ПРИПОВЕТКЕ, Франц Кафка
НА ПУТУ, Џек Керуак
ОШТРИЦА БРИЈАЧА, Сомерсет Мом
ДАМА С КАМЕЛИЈАМА, Александар Дима Син
ЧОВЕК БЕЗ ОСОБИНА, Роберт Музил
ЈАДИ МЛАДОГА ВЕРТЕРА, Јохан Волфганг Гете
СТАКЛЕНО ЗВОНО, Силвија Плат
ЈЕДНА СВАНОВА ЉУБАВ, Марсел Пруст
МРТВЕ ДУШЕ, Николај Гогољ
ТЕС ОД РОДА Д'ЕРБЕРВИЛА, Томас Харди
ПРОЦЕС, Франц Кафка
ЗЛОЧИН И КАЗНА, Фјодор Достојевски
СЛИКА ДОРИЈАНА ГРЕЈА, Оскар Вајлд
ИДИОТ, Фјодор Достојевски
МАЛЕ ЖЕНЕ / ДОБРЕ СУПРУГЕ, Луиза Меј Олкот
ОДАБРАНЕ ДРАМЕ: ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕК, ОПЕРА ЗА ТРИ ГРОША,
МАЈКА ХРАБРОСТ И ЊЕНА ДЕЦА, Бертолд Брехт
БОГОРОДИЧИНА ЦРКВА У ПАРИЗУ, Виктор Иго
ЗАПИСИ ИЗ ПОДЗЕМЉА, Фјодор Достојевски
ФРАНКЕНШТАЈН ИЛИ МОДЕРНИ ПРОМЕТЕЈ, Мери Шели
МАЈСТОР И МАРГАРИТА, Михаил Булгаков
АНА КАРЕЊИНА, Лав Толстој
МОБИ ДИК, Херман Мелвил
БРАЋА КАРАМАЗОВИ, Фјодор Достојевски
РУЋИН / ОЧЕВИ И ДЕЦА, Иван Тургенев
ЕВГЕНИЈЕ ОЊЕГИН, Александар Пушкин
ГОСПОЂА БОВАРИ, Гистав Флобер
МАЛИ ЉУДИ / ЦОИНИ ДЕЧАЦИ, Луиза Меј Олкот
СРЦЕ ТАМЕ, Џозеф Конрад
РАТ СВЕТОВА, Херберт Џорџ Велс
ЏЕЈН ЕЈР, Шарлота Бронте
КЊИГА О СНОБОВИМА, В. М. Текери

Фјодор
Достојевски

ЗЛИ ДУСИ
I

Превела
Вељка Марковић

■ Laguna ■

ЛЕНТО

Наслов оригинала

Фёдор Михайлович Достоевский
БЕСЫ I

Copyright © овог издања 2022, ЛАГУНА
Copyright © овог издања 2022, ЛЕНТО

КЛАСИЦИ
СВЕТСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ

Књига бр. 39

Садржај

О демонству идеологије	9
(Јован Попов)	
Први део	37
Други део	279

*И убиј ме, њо њуџу ни џраџа,
залуџасмо, џа шџа ћемо сада?
Нечистџи нас је у џоља завео,
ковџџла нас и десно и лево.*

...
*Шџа их је, и куд их џерају,
о шџо џако жалосно џевају?
Домаћеџ ли духа сахрањују,
или можда вешџџицу удају?*

А. С. Пушкин

„А ондје пасијаше по гори велико крдо свиња, и мољаху га да им допусти да у њих уђу. И допусти им. А пошто изиђоше демони из човјека, уђоше у свиње; и јурну крдо са стрмени у језеро, и утопи се. А кад видјеше свињари шта се догодило, побјегоше и јавише у граду и по селима. И изиђоше да виде шта се десило, и дођоше Исусу, и нађоше човјека из кога бијаху изишли демони гдје сједи одјевен и паметан код ногу Исусових; и уплашише се. А они што бијаху видјели, обавијестише их како се спасе бјесомучни.“

Јеванђеље по Луки, 8, 32–36.²⁵

---

²⁵ Нови завјет Господа нашег Исуса Христа, превод Комисије Светог архијерејског синода СПЦ, Београд 1997. (Прим. ур.)

ГЛАВА ПРВА

УМЕСТО УВОДА: НЕКОЛИКО ПОЈЕДИНОСТИ ИЗ ЖИВОТОПИСА МНОГОУВАЖЕНОГ СТЕПАНА ТРОФИМОВИЧА ВЕРХОВЕНСКОГ

I

Лаћајући се описивања скорашњих и толико чудноватих догађаја што су се збили у нашем граду, који се дотле ни по чему није истицао, принуђен сам, услед своје неумешности, да почнем нешто произдаље, наиме са неколико биографских појединости о даровитоме и многоуваженоме Степану Трофимовичу Верховенском. Нека те појединости послуже тек као увод у хронику коју износим, а о самоме догађају који намеравам да опишем биће речи касније.

Рећи ћу одмах: Степан Трофимович стално је међу нама играо неку нарочиту, такорећи друштвену улогу, коју је страшно волео – тако да, чини ми се, без ње не би могао ни опстати. Није да ја њега изједначујем с глумцем на позорници: боже сачувај, тим пре што га лично ценим. Све је то могло бити ствар навике или, боље рећи, непрекидне и племените наклоности, од детињства, за пријатно маштање о лепом сопственом статусу у друштву. Он је, на пример, изузетно волео свој положај човека „гоњена“ и, такорећи, „прогнаника“. Обе ове речи одликује својеврстан класични

сјај који га је једном засвагда саблазнио и, подижући га затим поступно у сопственим очима, у току много година, издигао га је напослетку на постоље веома високо и његовој сујети веома пријатно. У једном сатиричном енглеском роману прошлога столећа неки Гуливер, вративши се из земље Лилипутанаца, где висина људи није прелазила ни два палца, толико се навикао, боравећи међу њима, да себе сматра горостасом да је, и кад је пролазио улицама Лондона, нехотице довикивао пролазницима и кочијама да му се склањају с пута, да се причувају да их случајно не би прегазео, уображавајући да је он још једнако горостас, а они мали. Због тога су му се ругали и грдили га, а груби кочијаши би „дива“ чак и бичем ошинули. А је ли то право? Шта све навика не може учинити? Навика је готово до истог стања довела и Степана Трофимовича, само у невинијем и безазленијем виду, ако се тако може рећи, јер он је био изузетно диван човек.

Ја чак мислим да су га напослетку сви и свуда заборавили; али се никако не би могло рећи да га ни раније нису уопште знали. Неоспорно је да је неко време и он припадао чувеној плејади других прослављених друштвених радника нашег претходног нараштаја, и једно време – уосталом, то је трајало свега један једини кратак тренутак – многи тадашњи претерано нагли људи изговарали су његово име готово уз име Чаадајева, Бјелинског, Грановског, па и Херцена, који је тек почео да делује у иностранству. Али активност Степана Трофимовича завршила се готово одмах чим је започела – такорећи због „олује стицаја околности“. И шта бива? Испоставило се доцније да не само што није било „олује“ него уопште није било ни „околности“, бар не у разматраном случају. Тек сам сада, ових дана, сазнао, на своје највеће изненађење, а било је то више него веродостојно, да је Степан Трофимович живео међу нама, у нашој губернији, али не само да овде није био у прогонству, како

се то обично мислило, него се никад није ни налазио под полицијским надзором. По томе се види снага његове уобразиље! Он је целога свог живота искрено веровао да га се у неким круговима стално придојавају, да му се сви кораци помно прате и бележе, и да се сваки наш губернатор – а у последњих двадесет година тројица су се на том положају сменила – долазећи да управља губернијом, појављивао с неком посебном и брижном мишљу о њему, која му је сугерисана одозго, и то пре свих осталих приликом поверавања губерније. А да је у то време неко с необоривим доказима почео уверавати часног Степана Трофимовича како он нема никаквог разлога да страхује, њега би то обавезно увредило. А иначе је то био човек веома паметан и обдарен, човек, такорећи, чак и од науке, мада у науци... укратко речено, у науци и није баш много урадио, односно, како изгледа, баш ништа. Али, забога, код нас у Русији се то врло често дешава људима од науке.

Вратио се Степан Трофимович из иностранства већ при самом крају четрдесетих година и заблистао као предавач на универзитетској катедри. Успео је да одржи свега неколико предавања, и то, чини ми се, о Арабљанима; успео је исто тако да одбрани сјајну дисертацију о некада, у раздобљу 1413–1428. године, зачетом друштвеном и ханзеатском значају немачког градића Ханауа и, уједно, о оним посебним и нејасним узроцима ради којих тај значај ипак није стекао. Ова дисертација је вешто и жестоко погодила тадашње словенофиле и одједном је аутор стекао међу њима многобројне и љуте непријатеље. Доцније, уосталом, кад је већ изгубио катедру, успео је да објави – могло би се рећи освете ради и да би показао кога су изгубили – у напредном месечном часопису, који је преводио Дикенса и пропагирао Жорж Санд, почетак једног веома темељног испитивања – чини се о узроцима особите моралне племенитости неких витезова из неког доба или нешто у том стилу. У најмању

руку, ту се провлачила нека веома узвишена и необично племенита идеја. Причало се касније да је настављање тога истраживања по хитном поступку забрањено и да је чак и онај напредни часопис настрадао због објављивања прве половине рада. Ово је сасвим могућно јер шта се све тада није дешавало! Али у овом случају вероватније је да ништа од тога није било и да је самог писца мрзело да доврши истраживање. А своја предавања о Арабљанима прекинуо је стога што је некако неко – очигледно од његових непријатеља, назадних људи – ухватио био неко ауторово писмо некеме, у којем су изложене биле некакве „околности“, због чега је опет неко захтевао „објашњење“ од аутора. Не знам да ли је истина, али тврдило се и то да се, управо у то време, у Петрограду ушло у траг неком врло великом неприродном и противдржавном удружењу, од тринаестак чланова, које умало што није пољуљало државну грађевину. Причало се да су се они тобоже спремали да преведу самога Фуријеа. Као за инат, у исто време у Москви су се дочепали и поеме Степана Трофимовича, коју је он још пре неких шест година био написао у Берлину, у својој првој младости, и која је у препису ишла од руке до руке двојице љубитеља и једног студента. Та поема је у овом часу на моме столу; добио сам је пре неких годину дана, у својеручном, сасвим скорашњем препису самога Степана Трофимовича, са насловом и у дивном повезу од црвеног сафијана. Уосталом, поема није лишена поетичности, па чак ни извесног дара; била је необична, али тада, то јест, тачније, тридесетих година, често су у том стилу пискарали. Тешко би ми пало да препричам њен садржај јер, искрено речено, ништа не разумем. То је некаква алегорија, у лирско-драмском облику, и подсећа на други део *Фауст*а. Сцена почиње женским хором, затим следи мушки хор, па хор некаквих сила и, на крају, хор душа још нерођених, али које би много желеле да поживе.

Сви ти хорови певају о нечем веома неодређеном, махом о нечијем проклетству, али са нијансом узвишеног хумора. Но призор се одједном мења и настаје некакав „Празник живота“, где певају чак и инсекти, појављује се корњача с некаквим латинским сакраменталним речима и, ако се добро сећам, чак је пропевао о нечему један минерал, то јест мртав предмет. И уопште, сви певају непрестано, а ако пак разговарају, онда се некако неодређено свађају, али опет с неком нијансом вишег значења. Напослетку, призор се опет мења и појављује се дивљи предео, а између стена лута један цивилизовани младић, који кида неке травке и сиса их, а на питање виле зашто сиса те травке – одговара да у себи осећа сувишак живота, тражи заборав и налази га у соку тих трава; али највећа му је жеља да што пре изгуби памет, жеља, можда, и сувишна. Затим одједном на црном коњу стиже младић неописиве лепоте, а за њим силно много народа. Младић представља смрт, а народ жуди за њом. И, најзад, већ у сасвим последњем призору одједном се појављује Вавилонска кула, и некакве је атлете напо-слетку довршавају уз песму о новој нади; и кад је дограде до самога врха, господар, претпоставимо макар Олимпа, бежи у комичном стању, а човечанство схвата у чему је ствар и, освојивши његово место, одмах започиње нови живот с новом спознајом свега. Е па управо је та поема тада оцењена као опасна. Прошле године сам предлагао Степану Трофимовичу да је штампа, с обзиром на њену, у наше време, потпуну безазленост, али он је тај предлог одбио с очигледним незадовољством. Моје мишљење да је она потпуно безазлена није му се свидело; томе чак приписујем и извесну његову резервисаност према мени, што је потрајало пуна два месеца. Али шта бива? Одједном, и то готово у исто време када сам предлагао да се поема штампа овде – нашу поему објављују *шамо*, то јест у иностранству, у једном од револуционарних зборника, и уз то уопште

не обавештавајући Степана Трофимовича о томе. Испрва је био заплашен, отрчао је до губернатора, за Петроград написао писмо у којем се најчасније правдао, двапут га је мени читао, али га није послао јер није знао на кога да га адресира. Речју, узбуђивао се пуних месец дана; али уверен сам да је у скривеним кутовима своје душе био необично поласкан. Тек што није спавао са примерком зборника што му је послат, а дању га је крио под душеком и чак није допуштао жени која му је спремала стан да намешта постељу. И премда је сваког дана очекивао однекуд некакав телеграм, ипак је с висине посматрао своју околину. Никакав телеграм није стигао. Тада се и са мношћом помирио, што је и доказ необичне доброте његовог кротког и неосветољубивог срца.

II

Али ја никако не тврдим да он уопште није био својеврсна жртва; ипак сам се сада потпуно уверио да је могао наставити са својим Арабљанима колико год му је воља, да је само дао потребна објашњења. Но он је тада био захваћен великом амбицијом и изузетно ужурбано одлучио да седе једном засвагда увери да му је каријера, „олујом околности“, за цео живот упропашћена. Али, ако ћемо рећи целу истину, прави узрок промени каријере била је још раније учињена и опет поновљена, веома деликатно, понуда Варваре Петровне Ставрогине, супруге генерал-лајтнанта и поприлично велике богаташице: да он на себе преузме васпитавање и целокупни интелектуални развој њеног јединца сина, у својству највишег педагога и пријатеља, а о сјајној награди не треба ни говорити. Први пут му је то било предложено још у Берлину, и управо у време када је први пут остао удовац. Прва његова жена је била нека лакомислена девојка из наше губерније, којом се оженио у својој

најранијој и још лудој младости и, како изгледа, имао је с том, усталом привлачном, особом много невоља јер није имао довољно средстава за њено издржавање, а поврх тога и због других, делимично већ деликатних узрока. Умрла је у Паризу, живећи последње три године одвојено од њега и оставивши му петогодишњег сина, „плод прве, радосне и још непомућене љубави“, како се једном у мом присуству отело растуженом Степану Трофимовичу. Птић је од самог почетка послат у Русију, где се све време васпитавао и био на грбачи неким далеким теткама, негде у забаченом крају. Степан Трофимович је био одбио тадашњу понуду Варваре Петровне и убрзо се поново оженио, чак и пре истека године дана, једном Берлинком, ћутљивом Немицом и, што је главно, без икакве нарочите потребе. Али, сем овог разлога, он је и из неких других одбио место васпитача: примамила га је слава једног незаборавног професора, што се у то време пронела, те је и он, са своје стране, полетео на катедру за коју се спремао да би испробао и своја орловска крила. И ето сада, већ опрљених крила, сетио се, природно, понуде због које се и раније још колебао при доношењу одлуке. А изненадна смрт и друге његове жене, која није ни годину дана с њим проживела, све је коначно уредила. Рећи ћу без околишења: све се завршило пламеним саучешћем с драгоценим, управо класичним пријатељством Варваре Петровне према њему, само ако се о пријатељству може тако рећи. Он се бацио у загрљај тога пријатељства и ствари су се учврстиле за нешто више од двадесет година. Употребдио сам израз: „бацио се у загрљај“; али не дао Бог да когод помисли што излишно и банално; тај загрљај ваља разумети једино у најузвишенијем моралном смислу. Најтананија и најделикатнија веза сјединила је занавек ова два толико изванредна створења.

Место васпитача прихватио је Степан Трофимович и стога што је имањце, које му је остало после прве жене

– веома мало – било у најнепосреднијој близини Скворешњика, дивног имања Ставрогиних, у близини града наше губерније. Уз то, у сваком се случају могао у тишини радне собе, неоптерећен големим универзитетским студијама, посветити науци и обогатити отаџбинску књижевност веома темељним истраживањима. До таквих истраживања није дошло, али се пружила могућност да се сав преостали живот, више од двадесет година, проведе, такорећи, као „оваплоћени прекор“ отаџбини, као што каже народни песник:

Као овајплоћени њрекор

.....

Сѣјајао си њред лицем оѣтаџдине, либерал-идеалиста.

Но она личност о којој је народни песник овде говорио можда је имала право да цео живот проведе у таквој пози, ако би то пожелела, премда је то и досадно. А наш Степан Трофимович је, ако ћемо право, само подражавао такве личности, а и стајање га је замарало, те је поприлично често ленствовао. Али и ленствујући, па чак и у лежећем ставу, сачувао је, треба му признати, своју утеловљеност прекора, а то је за губернију и било сасвим довољно. Само да сте га видели кад у нашем клубу седа да се карта. Цео је његов изглед говорио: „Карте! Седам да с вама играм јералаш.“²⁶ Зар је то у реду? А ко за то да одговара? Ко је убио моју активност и претворио је у јералаш? Хеј, Русијо, пропадни!“ – и достојанствено би адутирао херцом.

А, отворено говорећи, много је волео да се огледа на карташком бојном пољу, због чега је, особито у последње време, имао честе и непријатне сукобе с Варваром Петровном, тим пре што је редовно у игри губио. Али о томе касније. Поменућу само да је то био човек чак скрупулозан, то

²⁶ Игра карата, попут виста. (Прим. прев.)

јест покаткад, па је стога често био тужан. У току двадесетогодишњег пријатељства с Варваром Петровном он је око три до четири пута годишње редовно западао, како је то у нашем кругу названо, у „жалост свесног грађанина“, то јест једноставно у суморност, али се онај први израз више свидео многопоштованој Варвари Петровој. Касније је почео западати, осим у жалост свесног грађанина, и у шампањац; али осећајна Варвара Петровна га је целог живота штитила од ових тривијалних склоности. Уосталом, њему је и била потребна дадиља јер је понекад постајао веома чудан: усред најузвишеније туге наједном би се почео смејати сасвим као прост свет. Наилазили су тренуци кад је и о себи самом говорио на шаљив начин. А Варвара Петровна се ничега није толико плашила као хумора. То је била жена-класик, жена-мецена, жена која је радила само из виших побуда. Од пресудног значаја био је двадесетогодишњи утицај ове узвишене даме на њеног јадног пријатеља. О њој би требало посебно понешто рећи, што ћу и учинити.

III

Има чудних пријатељстава: два пријатеља готово да један другог желе да поједу, цео живот тако проведу, али не могу да се растану. И чак се никако не могу растати: онај од пријатеља који би се узјогунео и раскинуо везу, први би се разболео, а можда и умро, ако би до тога дошло. Ја сасвим поуздано знам да је Степан Трофимович неколико пута, и понекад баш после најинтимнијих излива осећања у четири ока с Варваром Петровном, по њеном одласку одједном скакао с отомана и почињао лупати песницама у зид.

Дешавало се тако, без икакве алегорије, чак и то да је једном одвалио малтер са зида. Питаће можда понеко: како сам могао сазнати такву деликатну појединост? А

шта ако сам лично понекад био сведок? Шта ако је Степан Трофимович, и то не једанпут, на моме рамену јецао, живописно ми описујући голу истину? – А шта све није том приликом говорио! – Но ето шта се дешавало готово увек после оног грчевитог плача: сутрадан је био већ спреман да сам себе распне због незахвалности; хитно би ме позивао да код њега свратим, или би дотрчао к мени, једино зато да ми саопшти да је Варвара Петровна „анђео честитости и тананости, а он управо супротно“. И не само што би код мене дотрчао него је често све то њој самој с највећом красноречивошћу у писмима описивао; и признао би јој, уз свој пуни потпис, да је, на пример, колико јуче, човеку са стране причао како га она држи само из таштине, како му завиди на његовој учености и обдарености; мрзи га и боји се да своју мржњу испољи јавно из страха да је он не напусти и тиме нанесе штету њеном угледу у литерарним круговима; како он због тога себе презире и решен је да умре насилном смрћу, а од ње очекује последњу реч која ће све одлучити итд. и т. сл., све у истом стилу. Може се замислити, после тога, колики су степен хистерије понекад достигали нервни напади тог најбезазленијег детета међу свим педесетогодишњацима! Једном сам лично читао једно такво писмо, срочено после некакве њихове свађе, због ништавног разлога, али по исходу отровне. Згрозио сам се и преклињао га да писмо не шаље.

– Немогућно... часније је... дужност ми је... умрећу ако јој не признам све, баш све! – одговарао ми је готово у грозници и одмах писмо послао.

У томе су се они и разликовали: Варвара Петровна никада не би послала такво писмо. Истина, он је страсно волео да пише, и писао јој је мада је с њом становао у истој кући; у случају хистеричних наступа упућивао би јој и по два писма дневно. Поуздано знам да их је она најпажљивије читала, чак и када би стизала два писма на дан; и, пошто

би их прочитала, слагала их у посебну шкрињицу, али би их претходно обележила и разврстала; поред тога, слагала их је и у свом срцу. Затим, остављајући свог пријатеља по цео дан без одговора, сретала се с њим као да се ништа није ни збило, као да се јуче уопште ништа нарочито није десило. Мало-помало тако га је дотерала да ни он више није смео да је подсећа на јучерашња збивања, само би јој неко време загледао у очи. Али она није ништа заборављала, а он је понекад заборављао чак исувише брзо и, охрабрен њеном мирноћом, често би се још истог дана, ако би му дошли пријатељи, уз шампањац смејао и изводио дечачке несташлуке. С коликом га је огорченошћу у тим тренуцима, сасвим сигурно, посматрала, а он ништа није примећивао! Тек после недељу дана, после месец дана, или пак после пола године, у неком посебном тренутку, када би се случајно сетио неког израза из писма, а затим и целог писма, са свим околностима – одједном би најрадије пропао у земљу од стида и мучио се понекад толико да би се разболео, добио би грчеве у стомаку. Ти његови специфични напади, слични лакшем облику колере, били су у неким случајевима обична последица нервних потреса и представљали су занимљив својеврсни куриозитет његове телесне грађе.

Доиста, Варвара Петровна га је сигурно, и то веома често, мрзела; но он једну ствар никако није код ње запазио све до краја; наиме, да јој је најзад постао син, њена творевина, чак, могло би се рећи, њен проналазак, постао је тело њеног тела и да га она заиста не држи и не издржава једино из пuke „зависти због његове обдарености“. И њу су, свакако, дубоко врећале такве његове претпоставке! У њој самој се крила нека неиздржљива љубав према њему, уз непрестану мржњу, љубомору и презирање. Чувала га је као кап воде на длану; старала се о њему двадесет две године; ноћима од брига не би спавала ако би се што тичало његовог угледа као песника, научника и друштвеног

радника. Она га је измислила, и у своју измишљотину прва и поверовала. Он је био нешто попут њене маштарије... Али је зато од њега доиста много и захтевала, каткад чак и ропску послушност. А била је невероватно злопамтило. С тим у вези испричаћу два занимљива догађаја.

IV

Једном, у време када су се пронеле прве вести о ослобођењу сељака и када је цела Русија наједанпут била обузета тријумфалним расположењем и спремала се за препород, Варвари Петровној је дошао у посету неки петроградски барон што је овуда пролазио, човек с веома јаким везама у високом друштву и добро упознат, по службеној дужности, са том ствари. Сличне посете је Варвара Петровна веома много ценила јер су њене везе са високим друштвом, после мужевљеве смрти, све више и више слабиле, па су напослетку и сасвим прекинуте. Барон је уз чај провео код ње један час. Другог никог тада није било, али Степана Трофимовича је Варвара Петровна позвала и представила. Барон је већ раније понешто чуо о њему, или се бар правио да је чуо, но за време чаја ретко му се обраћао. Разуме се, Степан Трофимович није се могао осрамотити, па и држање му је било веома отмено. Мада, изгледа, није био високог порекла, ипак се десило да је одмалена васпитаван у једној отменој московској кући и, дакле, пристојно; француски је говорио као Парижанин. Према томе, барон је после првог погледа требало да схвати каквим је људима Варвара Петровна окружена, па макар живела у губернији усамљено. Испало је, међутим, друкчије. Када је барон одлучно потврдио тачност првих вести што су се прошириле о великој реформи – Степан Трофимович одједном не издржа, већ викне *ура!*, чак учини и неки покрет руком који је означио

одушевљење. Није викнуо гласно, него баш отмено; чак је, могућно, његово одушевљење било унапред смишљено, а покрет руком намерно увежбаван пред огледалом, пола часа пре чаја; ипак, мора бити да му нешто није испало како треба јер барон је допустио себи да се једва малчице осмехне, мада је одмах затим врло учтиво одбацио реченицу о разумљивој свеопштој ганутости свих руских срдаца због тог великог догађаја. После тога је брзо отпутовао и, полазећи, није заборавио да и Степану Трофимовичу пружи два прста. Вративши се у салон, Варвара Петровна испрва поћута нека три минута, као да нешто тражи по столу; затим се нагло окрете Степану Трофимовичу и, бледа, севајући очима, процеди шапатом:

– То вам нећу никада опростити!

Сутрадан, када се са својим пријатељем срела, понашала се као да се ништа није десило; тај догађај више никада није поменула. Али после тринаест година, у једном трагичном тренутку, сетила се и прекорила га, и пребледела је исто онако као и пре тринаест година када га је први пут прекорила. Свега двапут у животу рекла му је: „То вам никада нећу опростити!“ Догађај с бароном био је већ други случај; а и први је, на свој начин, био тако карактеристичан и, чини ми се, толико значајан за судбину Степана Трофимовича да сам се одлучио да и о њему овлаш нешто кажем.

То је било педесет пете године, с пролећа, у мају, управо пошто је у Скворешњике стигла вест о смрти генерал-лајтнанта Ставрогина, лакомисленог старца који је преминуо од поремећаја у желуцу на путу за Крим, куда је хитао на извршавање задатка – у борбене јединице. Варвара Петровна остала је удовица и понела дубоку црнину. Истина, баш много није могла да жали јер је последње четири године живела потпуно одвојено од мужа, услед неслагања нарави, и давала му је издржавање. – Јер сâм је генерал-лајтнант имао свега сто педесет душа и плату, а уз

то углед и везе; а све богатство и Скворешњици припадали су Варвари Петровној, јединици кћери веома богатог трговца, закупца државних пореза. – Па ипак, њу је потрела вест, највише стога што је била неочекивана, и она се повукла у потпуну самоћу. Разуме се, Степан Трофимович је стално био с њом.

Мај беше у пуном жеку; вечери предивне. Процветала дивља трешња. Двоје пријатеља сваке вечери би се састали у врту и до мрака би седели под вењаком, изливајући једно другоме своја осећања и мисли. Били су то поетични тренуци. Варвара Петровна, под утиском промене у својој судбини, говорила је више но обично. Као да је прионула за срце свог пријатеља, и то је трајало неколико вечери. Наједанпут, једна необична мисао паде на ум Степану Трофимовичу: „Да можда неутешна удовица не рачуна на њега и не очекује да ће је он, када скине црнину, после годину дана, запросити?“ Помисао цинична; али управо узвишеност човечјег мисаоног склопа понекад доприноси повећавању склоности ка циничним мислима, што се збива већ и услед многостраног човековог развитка. Степан Трофимович поче се удубљивати у ствар и закључи да све личи на то. Замисли се: „Иметак је, истина, велик, али...“ Доиста, Варвара Петровна није баш много личила на лепотицу: висока, жута кошчата жена, сувише издужена лица које је имало нечег коњског. Све више и више се колебао Степан Трофимович, мучиле су га сумње, чак је једно двапут, због неодлучности, заплакао, а плакао је доста често. А током вечери, то јест под вењаком, његово лице би некако нехотице почело изражавати својеврсну ћудљивост и подсмешљивост, својеврсну кокетност и у исти мах надменост. То се нехотице, несвесно збива, па чак, што је човек племенитији, то се и више запажа. Сам ће Бог знати како треба о томе судити, но највероватније да у срцу Варваре Петровне није ништа ни настајало што

би сумње Степана Трофимовича могло потпуно оправдати. Па она ни своје презиме Ставрогина не би заменила његовим, ма колико оно било чувено. Можда је то било само женско поигравање с њене стране, несвесна потреба за испољавањем женствености, толико природна у понеким посебним случајевима код жена. Уосталом, не јамчим; дубина женског срца се још ни дан-данас не може до краја проучити... Али да наставим причу.

Треба претпоставити да је она у себи брзо одгонетнула онај чудновати израз лица свога пријатеља; била је осећајна, а имала несвакидашњи дар запажања, док је он каткад био исувише безазлен. Но вечери су текле као и пре, а разговори били исто толико поетични и занимљиви. И ето, једном, када је већ пала ноћ, после најживљег и најпоетичнијег разговора, они се пријатељски растадоше и, пред улазом у крило куће у којем је Степан Трофимович живео, ватрено стиснуше једно другом руку. Сваког лета се он из огромне господске куће у Скворешњицима пресељавао у то мало крило, које је било готово у врту. Чим је ушао у собу он, обузет брижним мислима, узне цигару, али још није стигао ни да је припали када га – уморног, непомичног крај отворена прозора, загледаног у лаке, као паперје, облаке, који су клизили око блиставог месеца – одједном трже лаки бат корака и натера да се окрене. Пред њим је опет стајала Варвара Петровна, с којом се био растао пре четири минута. Њено жуто лице готово је поплавело, усне јој стиснуте и подрхтавају у угловима. Пуних десет секунди гледала му је право у очи без речи, погледом чврстим, неумољивим, и најједном, брзајући, прошапта:

– То вам никада нећу опростити!

Кад ми је Степан Трофимович, десет година касније, шапатом испричао ову тужну причу, пошто је претходно закључао врата, клео ми се да се тада тако био скаменио од запрепашћења да није ни чуо ни видео када је Варвара

Петровна нестала. Али, како она доцније никада није направила алузију на тај догађај, и све је даље текло као да се ништа није ни збило, Степан Трофимович је целог живота био склон да поверује да је све то била само халуцинација уочи болести, утолико пре што се он те исте ноћи доиста и разболео и боловао пуне две недеље, што је, узгред речено, прекинуло и састанке под вењаком.

Али, и поред уображења о халуцинацији, он је свакога дана, целог живота, некако очекивао наставак и, такорећи, расплет тога догађаја. Није веровао да је он тиме неповратно завршен! А ако је тако, он је морао каткад чудно загледати своју пријатељицу.

V

Она је сама чак смислила и одело за њега, а које је он затим носио целог живота. Одело је било елегантно и карактеристично: црни сако са дугачким пешевима, закопчан готово до грла, али деловао је кицошки; шешир мек, лети сламни, са широким ободом; бела машна од батиста, с великим чвором и опуштеним крајевима; штап са сребрном дршком, а коса до рамена. Коса му је била тамносмеђа и тек у последње време почела помало да седи. Браду и бркове је бријао. Кажу да је у младости био изванредно леп. Но, по моме мишљењу, он је и у старости деловао необично импозантно. Па и каква је то старост: педесет три године? Но он, из неке грађанске кокетерије, не само што се није правио млад него као да се баш кочоперио својим зрелим годинама, и у оном своме оделу, висок, сувоњав, дуге косе до рамена, личио је на патријарха или, тачније, на портрет песника Кукољника, што је литографисан тридесетих година у неком издању, а особито кад је лети седео у врту, на клупи, под расцветаним јоргованом, обема рукама ослоњен на штап, с отвореном

књигом поред себе и поетски замишљен пред залазак сунца. Што се тиче књига, приметићу да је пред крај почео некако да се клони читања. Уосталом, то је било већ пред сам крај. Новине и часописе, на које се Варвара Петровна претплаћивала у великој количини, стално је читао. Такође се непрекидно интересовао за успехе руске књижевности, мада уопште не губећи тиме своје достојанство. Одушевио се био у своје време и проучавањем наше савремене високе политике, унутрашње и спољне, али је убрзо, дигавши руке од тога, одустао од тог подухвата. Дешавало се и ово: понесе у врт Токвила, а кришом у џепчићу носи Пола де Кока... Но, уосталом, то су ситнице.

Приметићу у заградама још нешто о Кукољниковом портрету: та слика је први пут дошла Варвари Петровој до руку док је као девојчица била у једном интернату за девојке племићког порекла у Москви. Одмах се заљубила у слику, по обичају свих девојака у интернатима које се заљубљују у све што им падне под руку, уједно и у своје наставнике, махом лепог писања и цртања. Али у овом случају нису занимљиве особине девојчице, већ околност да Варвара Петровна и у својој педесетој години чува ту слику међу најинтимнијим својим драгоценостима, тако да је, можда, само због тога и за Степана Трофимовича смислила одело унеколико слично ономе са слике... Али и то је, наравно, ситница.

Првих година или, тачније, у првој половини борављења у кући Варваре Петровне Степан Трофимович је још једнако помишљао на некакво дело, и сваки дан се озбиљно спремао да га започне писати. Али у другој половини мора бити да је заборавио све што је знао. Све чешће нам је говорио: „Чини ми се да сам спреман за рад, грађа је прикупљена, а, ето, не ради ми се! Ништа ми се не ради!“, и тужно би спуштао главу. Нема сумње, управо је то требало да га у нашим очима учини још већим, као жртву науке; али он сам желео је

нешто друго. „Заборавили су ме, никоме нисам потребан!“ отело би му се наједном са усана. Ова појачана меланхолија нарочито га је обузела при крају педесетих година. Варвара Петровна је најзад схватила да је ствар озбиљна. Па и није могла поднети помисао да је њен пријатељ заборављен и непотребан. Да би га разонодила, а уједно и освежила његову славу, одвела га је у Москву, где је међу књижевницима и научницима имала неколико одабраних познаника; али се показало да ни Москва није задовољавала.

Тада и доба беше нарочито; настало је нешто ново, нимало налик на раније затишје, и нешто врло чудно, што се свуда осећало, чак и у Скворешњицима. Допирале су разне гласине. Чињенице су биле, уопште узев, више или мање познате, али је било очигледно да су их пратиле и извесне идеје, и то, што је најважније, у огромним количинама. А то је управо и збуњивало: никако им се није могло прилагодити и тачно знати шта те идеје управо значе. Варвара Петровна је, по својој женској нарави, хтела пошто-пото да у њима види неку тајну. Почела је и сама да чита новине и часописе, забрањене књиге штампане у иностранству, па чак и прогласе који су се почели појављивати – све је то њој допремано – али од тога јој се само завртелo у глави. Стаде писати писма; мало њих јој је одговарало и, што даље, писали су све неразумљивије. Степан Трофимович је свечано позван да јој „све те идеје“ разјасни једном заувек; али његовим објашњењима је, очигледно, била незадовољна. Степан Трофимович је на свеопшти покрет гледао у највећој мери надмено; за њега се све сводило на то да је он сâм заборављен и да никоме није потребан. Напоследку, сетише се и њега, најпре у издањима ван отаџбине, као прогнаног мученика, а затим одмах и у Петрограду, као угашене звезде у познатом сазвежђу; чак су га, не знам из којих разлога, упоређивали са Радишчевом. Затим је неко објавио да је он већ умро и обећао да ће штампати

некролог. Степан Трофимович за трен ока ускрсну и силно се осмели. Сва надменост његових погледа на савременике брзо нестаде, машта му се распламса: приступити покрету и показати своју снагу. Варвара Петровна одмах поново поверова у све и силно се ускомеша. Одлучено је да се без икаквог одлагања крене у Петроград, те да се на лицу места све сазна, лично дубље продре у ствари и, ако је могућно, да се уђе у нову активност, потпуно и без резерве. Између осталог, она изјави да је спремна да покрене свој часопис и посвети му одсад цео свој живот. Видећи да је чак дотле дошло, Степан Трофимович постаде још охолији, на путу поче према Варвари Петровој да се понаша готово покровитељски, што је она добро упамтила. Уосталом, за предузимање тога путовања имала је она још један веома важан разлог, наиме да обнови своје везе са високим друштвом. Ваљало је, по могућству, подсетити свет на себе, или бар то покушати. А главни разлог за путовање био је сусрет са сином јединцем, који је тада завршавао курс наука у Петроградском лицеју.

VI

Отпутоваше у Петроград и остадоше тамо готово целу зиму. Али пред велики пост све прсну као шарени мехур од сапунице. Сањарије се распршташе, а збрка не само што се није размрсала него је постала још одвратнија. Прво, успостављање веза са високим друштвом готово да није успело, изузев у најмањим размерама и с понижавајућим натезањем. Увређена, Варвара Петровна се потпуно предаде „новим идејама“, приређујући вечерње скупове у својој кући. Позва књижевнике и њих одмах доведоше у великом броју. После су долазили и сами, непозвани; доводили су један другога. Још никада није видела такве књижевнике.

Били су преко мере сујетни, без устезања, као да тиме испуњавају одређену обавезу. Понеки, мада нипошто сви, појављивали су се и пијани, али понашајући се као да су у томе нашли особиту лепоту, тек јуче откривену. Сви су били на чудан начин поносни због нечега. На свим лицима било је исписано да су тек сада открили некакву изузетно важну тајну. Свађали су се, сматрајући то за ствар части. Доста је тешко било сазнати шта су стварно написали; али ту су били критичари, романсијери, драмски писци, сатиричари и разобличитељи. Степан Трофимович продре чак у њихов највиши круг, тамо одакле се управљало покретом. До руководећих се требало невероватно високо попети, али њега су дочекали пријазно, мада, разуме се, нико из тог круга није ништа знао ни чуо о њему, сем то да „представља идеју“. Он је толико маневрисао око њих да је и њих, и поред све њихове олимпијске висине, позвао једно двапут у салон Варваре Петровне. Ови су били врло озбиљни и веома учтиви: понашали су се лепо; остали су их се, како изгледа, дојали, али они, очигледно, нису имали времена. Појавише се и две-три некадашње књижевничке знаменитости, које су се тада затекле у Петрограду, и с којима је Варвара Петровна одавно одржавала изузетно лепе односе. Али, на њено велико изненађење, стварне и заиста несумњиве знаменитости биле су необично скромне, а понеки од њих просто су приањали уз ту гомилу нових људи и срамно су им се улагивали.

У почетку је Степан Трофимович био срећне руке; ухватили су се за њега и стали га приказивати на јавним књижевним скуповима. Када се први пут попео на говорницу, приликом једног од јавних књижевних предавања, где је био један од предавача, разлегао се бурни аплауз који потраја пуних пет минута. Он се са сузама у очима после девет година тога сећао – уосталом, то је долазило више због његове уметничке природе него из захвалности.

„Кунем се и кладио бих се с вама да нико од свих присутних слушалаца није за мене ни чуо нити о мени ишта знао, ама баш ништа!“²⁷, говорио је мени, али само мени и у поверењу. Изванредно признање: значи, био је оштра ума, ако је још тада, на говорници, и поред свег свог заноса, могао тако тачно оценити свој положај; значи, ипак, није оштра ума, ако ни после девет година није могао о томе говорити а да се не осети увређеним. Натерали су га и да потпише два или три заједничка протеста, и иако није ни сам знао против чега, потписао је. И Варвару Петровну су приморали да потпише протест против некаквог „срамног поступка“, и она је то потписала. Уосталом, већина тих нових људи, иако је долазила у посету код Варваре Петровне, сматрала је из неког разлога својом обавезом да на њу гледа с презрењем и да јој се отворено подсмева. Степан Трофимович ми је касније правио алузију, у својим горким часовима, да је она отад почела и да му завиди. Она је, наравно, схватала да се с тим људима не сме дружити, али их је ипак примала жељно, са свом женском, готово хистеричном нестрпљивошћу и, што је најважније, стално је нешто очекивала. На тим вечерњим скуповима је говорила мало, иако је баш могла говорити; но она је више пажљиво слушала. Говорило се ту о укидању цензуре, о *дебелом јер*, о замени руске ћирилице латиницом, о јучерашњем прогонству тога и тога, о некаквом скандалу у Пасажу, о корисности поделе Русије по народностима са слободном федеративном везом, о укидању војске и ратне морнарице, о ширењу Пољске преко Дњепра, о сељачкој реформи и прогласима, о укидању права наследства породице, деце и свештеника, о праву жена, о кући Крајевског,²⁷ што нико и никада није могао опростити господину Крајевском и т. сл. и т. сл.

²⁷ О примању или непримању извесних личности у кући издавача Крајевског. (Прим. прев.)

Јасно је било да у тој гомили нових људи има много варалица, али несумњиво много и честитих, чак врло привлачних људи, без обзира на понеке њихове необичне нијансе. Честити су били много несхватљивији него нечасни и груби; али се није знало ко кога држи у шаци. Када је Варвара Петровна изнела своју замисао о покретању часописа, навалило је код ње још више света, али су јој одмах у очи сасули оптужбе да је капиталист и да експлоатише рад. Безобзирност оптужби могла се мерити само с њиховом неочекиваношћу. На једном од вечерњих скупова код Варваре Петровне веома стар генерал Иван Иванович Дроздов, некадашњи пријатељ и колега покојног генерала Ставрогина, човек врло честит, али на свој начин, и кога сви ми овде познајемо, до крајности јогунаст и раздражљив, који је страшно много јео и ужасно се плашио атеизма, заподену препирку с једним знаменитим младим човеком. Овај му отпрве рече: „Ви сте, значи, генерал, када тако говорите“, то јест у том смислу горе погрде од „генерал“ није могао наћи. Иван Иванович се силно разбесне: „Да, господине, ја сам генерал, и то генерал-лајтнант, и служио сам своје владару; а ти си, господине, једно дерипште и безбожник!“ Избио је нечувени скандал. Сутрадан је догађај обелодањен у штампи; стадоше се прикупљати потписи против „срамног поступка“ Варваре Петровне, која није хтела да генерала сместа отера. У илустрованом часопису појави се и заједљива карикатура, на којој су Варвара Петровна, генерал Дроздов и Степан Трофимович приказани као три пријатеља назадњака; а испод цртежа су били и стихови које је народни песник срочио нарочито за ову прилику. Са своје стране примећујем да многа лица у генералском чину заиста имају смешну навику да говоре: „Ја сам служио свога владара“, наиме, као да њихов владар није и наш, нас обичних поданика, него као да је неки нарочит, само њихов.

Разуме се, није било могућно остати даље у Петрограду, утолико пре што је и Степан Трофимович претрпео коначни *fiasco*.²⁸ Он не издржа, па поче говорити о правима уметности, те га тада још више почеше исмевати. На свом последњем предавању одлучио је да покуша да делује речитошћу друштвеног посленика, уображавајући да ће ганути срца и рачунајући да ће присутни имати поштовања за његово „прогонство“. И тако изјави да се без поговора слаже с тим да је реч „отаџбина“ бескорисна и смешна; да прихвата и мисао о штетности религије, али је гласно и одлучно изјавио да су они што су недоучени испод нивоа Пушкина, и то на много нижој разини... Био је немилосрдно извиждан, тако да се одмах ту, на лицу места, јавно, на самој говорници, расплакао. Варвара Петровна га једва жива одвезе кући. „*On m’a traité comme un vieux bonnet de coton!*“²⁹ мрмљао је неразумно. Она га је сву ноћ дворила, давала му капљице зеленичја и до зоре му понављала: „Ви сте још корисни; још ћете се јавити, вас ће оценити... на другом месту.“

А сутрадан, рано ујутро, дође код Варваре Петровне пет књижевника, тројица од њих сасвим јој непознати; никада их пре тога није видела. Они јој оштро изјавише да су проучили ствар у вези с њеним часописом и о томе донели одлуку. Варвара Петровна никада и никоме није налагала да ишта проучава и одлучује о њеном часопису. Одлука се састојала у томе да она, чим га покрене, одмах часопис и капитал преда њима, с правом слободног удруживања; она сама пак да отпутује у Скворешњике и да не заборави да са собом поведе Степана Трофимовича, „који је већ сувише стар“. Из деликатности, пристали су да јој признају право власништва и да јој сваке године шаљу шестину чисте

²⁸ Итал.: пораз.

²⁹ Франц.: Поступили су са мном као са старом крпом!

добити. Најдирљивије је било то што од ове петорице бар четворица нису били руковођени грамзивошћу, већ су све чинили ради „опште ствари“.

„Отпутовали смо из Петрограда просто ошамућени“, причао је Степан Трофимович, „ништа нисам могао разумети и, сећам се, уз лупу точкова, једино сам мрмљао:

*Век*³⁰ и *Век* и Лав Камбек,
Лав Камбек и *Век* и *Век*...

и ђаво ће знати шта још, и тако све до Москве. Освестио сам се тек у Москви – као да сам у њој могао нешто друго наћи!... О, пријатељи моји!“ ,покадшто би узвикнуо у заносу, „не можете замислити каква туга и срџба обузимају вашу душу када велику идеју, коју одавно поштујете као светињу, дохвате невешти људи и извуку је на улицу пред глупаке какви су и сами, и наједанпут је нађете на тржници старежи, у прљавштини, наопако намештену, без пропорција, без хармоније – као играчку код неразумне деце – и не можете је више познати! Не! У наше доба није било тако, нити смо ми томе тежили. Не, не, никако томе. Ја више ништа не схватам... Наше ће време опет наступити и опет ће усмерити на сигуран пут све оно садашње што се тетура. Шта ли би се, иначе, догодило?...”

VII

По повратку из Петрограда Варвара Петровна је свог пријатеља одмах послала у иностранство „да се одмори“; а и требало је да се за неко време раздвоје, она је то осећала. Степан Трофимович крену одушевљено: „Тамо ћу се

³⁰ Наслов часописа. (Прим. прев.)

препородити!“ узвикивао је. „Тамо ћу се најзад прихватити науке!“ Али већ у првим писмима из Берлина он започе стару песму: „Срце је сломљено, не могу ништа заборавити!“, писао је Варвари Петровној. „Овде у Берлину све ме је подсетило на оно некадашње, на моју прошлост, на прва одушевљења и прве муке. Где је она? Где су сада оне обе? Где сте ви, два анђела, којих никада нисам био достојан? Где је син мој, љубљени син мој? Где сам, најзад, ја, лично ја, некадашњи ја, снажан попут челика, као стена чврст, када сада некакав *Andrejeff*, *un* православни лакрдијаш с брадом, *peut briser mon existence en deux*“³¹ итд.

Што се тиче сина Степана Трофимовича, он га је видео свега двапут у животу: први пут кад се дете родило, а други пут недавно у Петрограду, где се младић спремао да се упише на универзитет. Сав свој живот дечак је, као што је већ речено, провео код тетака које су га подизале – уз издржавање Варваре Петровне – у О-ској губернији, седам стотина врста од Скворешњика. А што се тиче *Andrejeffa*, то јест Андрејева, био је то просто-напросто наш овдашњи трговац, власник малог дућана, велики особењак, самоуки археолог, страстан колекционар руских старина, који је покатак доцкао Степана Трофимовича својим знањем и, што је најважније, својом усмереношћу размишљања. Тај уважени трговац седе браде и с великим наочарима са сребрним оквирима дуговао је Степану Трофимовичу четири стотине рубаља за купљено од њега имање, поред Скворешњика, од неколико десетина шуме за сечу. Варвара Петровна је, додуше, издашно снабдела новцем свога пријатеља када га је отпремала у Берлин, али је Степан Трофимович пред полазак управо рачунао на те четири стотине рубаља, вероватно за своје тајне издатке, и умало се не расплака када га је *Andrejeff* замолио да сачека месец дана, имајући,

³¹ Франц.: може сломити мој живот.

уосталом, и право на такво одлагање јер је све претходне рате дао готово пола године унапред због тадашње посебне потребе Степана Трофимовича. То прво писмо Варвара Петровна прочита жељно и, подвукавши оловком узвик: „Где сте обе?“, убележи датум пријема и закључа га у шатулу. Наравно, он је помињао обе своје преминуле супруге. У другом писму што је стигло из Берлина иста песма је имала варијанте: „Радим по дванаест часова дневно – „Да је бар по једанаест“, прогунђа Варвара Петровна – копам по књижицама, сазнајем, правим приделешке, јурим; био сам код професора. Обновio сам познанство с дивном породицом Дундасових. Како је само дивна Надежда Николајевна још дан-дањи! Поздравља вас. Њен млади муж и сва три нећака су у Берлину. Увече разговарам с омладином до зоре, и то су готово праве атинске вечери, али једино по њиховој тананости и чаролији; све је узвишено: много музике, шпански мотиви, снови о препороду целога човечанства, идеја о вечној лепоти, Сикстинска мадона, светлост са прорезима тмине, али и на сунцу има пега!... О, пријатељице моја, племенита, верна пријатељице! Срцем сам с Вама, и Ваш сам; увек само с Вама, *en tout pays*,³² па чак и *dans le pays de Makar et de ses veaux*,³³ о коме смо, сећате се, толико често, дршћући, разговарали у Петрограду уочи повратка кући. Сећам се тога са смешком. Прешавши границу, осетио сам се безбедним, осећање чудно, ново, први пут после толико дугих година“... итд. итд.

„Ех, саме бесмислице“, закључи Варвара Петровна док је стављала и ово писмо уз остала. „Ако атинске вечери трају до зоре, онда не седи по дванаест часова над књигама. Зар је пијан писао? Како се Дундасова усуђује да ми шаље поздраве? Уосталом, нека га, нека се мало провесели...“

³² Франц.: у свакој земљи

³³ Франц.: у земљи Макара и његове телади.